

Det kongelige Bibliotek som offentligt bibliotek 1793-1993

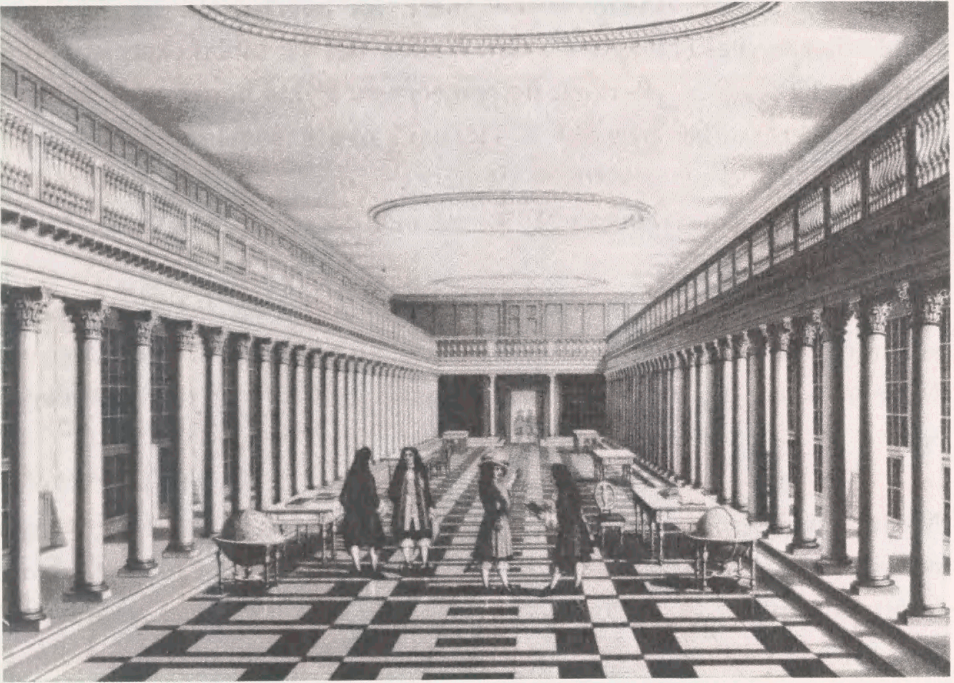
af Christian Kaatmann

Det kongelige Biblioteks kan i efteråret 1993 fejre 200-året for sin åbning som offentligt bibliotek. Denne begivenhed må ses i sammenhæng med udviklingen ude i Europa. Der går i den europæiske bibliotekshistorie et skarpt skel ved år 1800, hvor de store, hidtil lukkede fyrste- og institutionsbiblioteker overgik til at være offentligt tilgængelige brugsbiblioteker. Karakteristisk var det, at fyrsten før denne overgang vilkårligt tillod eller forbød adgang til sit bibliotek.

Faste og liberale regler fandtes dog tidligt ved enkelte europæiske biblioteker. Berømt var navnlig biblioteket ved det unge universitet i Göttingen, der allerede i 1761 fik et reglement, som blev normgivende rundt om i Europa og sikkert også har påvirket beslutningen om at åbne Det kongelige Bibliotek i København. Disse adgangsregler og deres historie er ofte beskrevet i de forskellige bibliotekers historie, men man finder sjældent beskrivelser af, hvordan bibliotekerne faktisk blev udnyttet. Materialer til en sådan beskrivelse findes i form af bevarede udlånsprotokoller fra det 18. århundrede eller det tidlige 19. århundrede fra mange biblioteker verden over. For Danmarks vedkommende er Det kongelige Biblioteks udlånsprotokoller dog enestående ved også at dække tiden før 1850.

Bibliotekerne i København omkring 1800

I det meste af det 18. århundrede var byens dominerende videnskabelige biblioteker de private. Både Universitetsbiblioteket og et privat bibliotek som Suhms skal før 1793 have haft et større udlån end Det kongelige

Rekonstrueret tegning af Bibliotekssalen som den så ud i 1700-tallet.

Bibliotek, men tallene mangler. Det største privatbibliotek var grev Thotts, som Suhm anslog til mere end 120.000 bind, men som udlånsbibliotek var historikeren P.F. Suhms privatbibliotek sikkert det største.

Efter Det kongelige Biblioteks åbning for offentligheden i 1793 overdrog Suhm sin store bogsamling dertil. Det kongelige Bibliotek var således blevet Suhms efterfølger, og nu blev biblioteket af stigende betydning som udlånsbibliotek.

"Ved Bibliothekarernes Føielighed"

Der vides temmelig lidt om udlånet fra Det kongelige Bibliotek i den ældste tid. Allerede kort efter midten af 1500-tallet havde kongen en bibliotekar til at passe sin bogsamling - den første kendte bar navnet Niels Nielsen Kolding, og få år senere fik Tycho Brahe lov til at låne fra kongens bibliotek.

Endnu i mange år efter den egentlige grundlæggelse af Det kongelige Bibliotek under Frederik III, var biblioteket imidlertid kongens *private*. Adgang til biblioteket fik enkelte privilegerede, men altid ved kongens særlige

nåde, eller senere, da biblioteket mere var overladt til sig selv, ved "Bibliothekarernes Føielighed". Om Wolfen, der var bibliotekets leder omkring år 1700, siges "ja endog de gemeeneste trykte Bøger at udlaane og communicere var han heel difcil". I Hans Grams tid som leder af biblioteket (1730-48) blev der vistnok åbnet lidt mere for adgangen, og de første forslag om offentlig adgang fremkom i 1750erne, men det varede lang tid før de blev realiseret.

Tværtimod var biblioteket i Bernhard Møllmanns tid (1748-78) efter sigende på det nærmeste lukket for adgang. Til belysning af forholdene ved Møllmanns afgang kan citeres et brev fra Rasmus Nyerup til J.H. Schlegels søn:

"Du var selv Øienvidne til, i hvad gyselig Uorden Din Fader 1778 efter Møllmanns Død forefandt Bibliotheket; hvor uhyre store Stabler og Dynger af Bøger i raae Materie laae henslængte paa Gulvet, paa Galleriet, i hvert Hjørne og hver Krog; hvor mange kostbare Verker derover vare blevne beskadigede, forrevne og defecte; at der manglede Stole, Borde, Trappesti[gl]er, og alle Beqvemmeligheder, som behøves, naar et Bibliothek skal være til Brug; men - det er sandt - det havde aldrig været Møllmanns Tanke, at Bibliotheket skulde være til Publici Nytte; og var han i egentlig Forstand ikke Bibliothecair, men, at jeg skal bruge Schellhørns Udtryk, Bibliotaphos [dvs. "biblioteksbegraver"], som i Støv og Mørke begrov den kostbare kongelige Bogsamling og nægtede Landets Lærde Adgang dertil ... Naar et eller andet Værk kunde blive forlangt af Bibliotheket, svarede Møllmann enten, at det ikke var der, eller, hvilket er latterligt, at det var saa ziirligt indbundet, at Bindet ved Udlaan let kunde blive smudsigt."

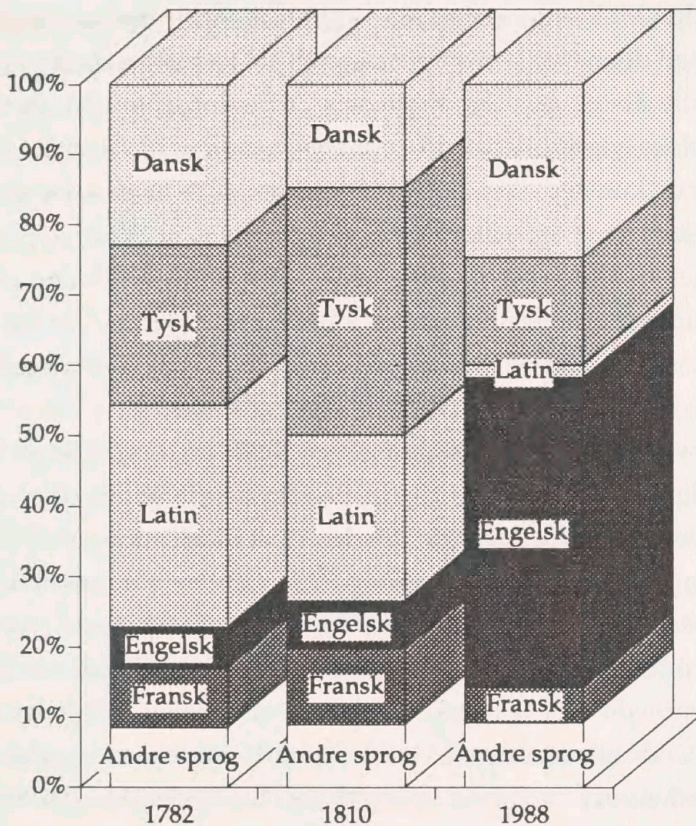
Og dog blev der lånt bøger ud også i Møllmanns tid, men tilsyneladende uden at det rigtig blev noteret nogen steder. I al fald foregik der et stort udrednings- og oprydningssarbejde, da J.H. Schlegel (1778-1780) og kort derefter Jón Erichsen (1781-1787) trådte til.

De fleste af de ældste noteringer i udlånsprotokollerne består af opsamlinger fra Møllmanns tid. Overskriften lyder "Udlaant i Sal. Møllmanns Tid saa vidt mig ved vedkommende Personers egen Tilstaaelse er bleven bekiendt".

Efter Møllmanns død blev der efterhånden givet friere adgang, og udlånene begyndte at blive indført i de protokoller, der stadig er bevaret.

Udlånte bøger fordelt på sprog 1782, 1810 og 1988

De mest markante ændringer i den sproglige fordeling af udlånet er latinens tilbagegang, først til fordel for tysk, mens engelsk nu om dage er blevet det altdominerende sprog med 44% af det samlede udlån.

Schlegel autoriserede allerede i 1779 sin stedfortræder til i hans fravær "imod beviser efter eget Godtbefindende at udlåne Bøger, dog for det første med Sparsomhed, saalænge Bibliotheket ikke endnu var fuldkommen registreret ...". Udlånene skulle indføres "i den dertil indrettede Protokol". Og fra Jón Erichsens tid foreligger der ligefrem udkast til en instruks om daglig åbningstid (kl. 9-11 formiddag, bortset fra onsdag og lørdag), hvor alle de studerende, der kunne finde plads, kunne få "hvad Bøger de forlange til Læsning eller Eftersyn", ligesom "Lærde og Studerende her i Staden" kunne låne hjem, "ei allene trykte Bøger, men ogsaa Manuscripter".

"til befording af vore samtlige staters moralske lyksalighed"

Allerede inden Moldenhawer i 1787 var blevet ansat som overbibliotekar - den første med denne titel - var det besluttet, at Det kongelige Bibliotek også officielt skulle åbnes for offentligheden, "til befording af vore samtlige staters moralske lyksalighed og til en større og mere udbredt dyrkelse af alle videnskaber og kunster", som det hed i den kongelige instruktion til den nye overbibliotekar, hvor det udtrykkelig blev fastslået, at "Vi bestemmer Vort store bibliotek til almen og offentlig brug". Den officielle åbning afventede kun, at samlingerne blev bragt i orden. I mellemtiden kunne værker, "som ei vare altfor kostbare", udlånes til embedsmænd og lærde i hovedstaden, især professorer, altså omtrent efter de hidtidige retningslinjer.

Fra november 1793 var Det kongelige Bibliotek også officielt åbent for offentligheden. I modsætning til de private bogsamliger med offentlig adgang fandtes der her klare regler for, hvem der kunne benytte biblioteket.

Adgang til benyttelse af bøgerne på læseværelset stod åben "for enhver der ønsker at benytte sig deraf", alle hverdage fra kl. 10-12. Adgang til hjemlån af bøgerne havde fast bosiddende og/eller bibliotekaren bekendte folk. For fremmede eller "gandske ubekjendte Personer" krævedes "en her i Byen bosiddende eller bekiendt Mands Haand", altså kaution efter et mønster, der minder om den, der i dag kræves af lånere, der ikke har fast bopæl i Danmark.

I forbindelse med åbningen fik biblioteket samtidig en række lokale udvidelser, herunder en egentlig læsesal fra 1796 i et værelse, der hidtil var blevet benyttet af Kunstammeret (Nationalmuseets forgænger). De, der ønskede at læse i bibliotekets bøger havde hidtil måttet stå op i bibliotekets store (magasin-)sal, hvor nogle lave reoler samtidig tjente som borde.

Lån i ældre tid

Fra den tidligste tid og frem til indførelsen af edb-udlånssystemet i 1991/92 startede låner med at udfylde en bestillingsseddel på et bestemt værk, som bibliotekspersonalet herefter fandt frem, evt. ved hjælp af en katalog. I mangel af en sådan måtte man i de første år hyppigt hjælpe sig med bibliotekarens kendskab til samlingen, som da Moldenhawer dirigerede sin unge medhjæl-

per Just Matthias Thiele frem til den rette bog i magasinet ved at råbe "lidt til venstre! Stå! Nævn mig en bog! Lidt videre," alt imedens Thiele vandrede ad bogsalens gallerier. Låners bestillingsseddel med hans underskrift blev opbevaret på biblioteket og gjaldt som "bevis" for at han havde lånt bogen. Sideløbende hermed blev udlånet i alle årene frem til 1935 indført i en udlånsprotokol, der som hovedregel var opdelt efter forfatternavne/bogtitler fra A til Ø.

Udlån nu

Udlånsprotokollerne blev som nævnt først i vort århundrede afløst af et mere moderne system: lånerens bestillingsseddel blev udstyret med karbonpapir og gennemslag. Derved fik man ekstra kopier af sedlen, som så kunne sættes op i et kartotek i bøgernes orden i udlånet ved siden af et andet kartotek, ordnet efter lånernavnene. Endnu senere (i 1960'erne?) forenkledes systemet, så originalsedlen fortsat stod på bogens plads i magasinet, men de øvrige gennemslag blev sat ned i lånerkartoteket i udlånet, som i 1987 blev ændret til et kartotek i datoorden med henblik på hyppigere hjemkaldelser af det udlånte materiale.

Seddelsystemet, der er kendt af mange af bibliotekets brugere, blev først afskaffet den 1. april 1992 med indførelsen af et edb-udlånsnoteringssystem, som er fælles for tre tidligere selvstændige biblioteker: Universitetsbibliotekets 1. Afdeling i Fiolstræde, Universitetsbibliotekets Filial Amager og Det (gamle) kongelige Bibliotek på Slotsholmen.

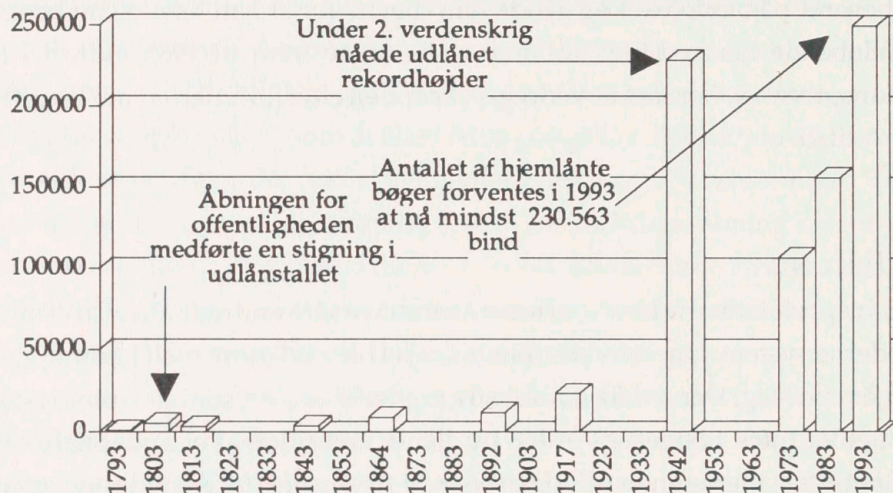
Omfanget af Det kongelige Biblioteks udlån

Det er først fra udlånsprotokollernes indførelse, at vi ved noget om omfanget af udlånet fra Det kongelige Bibliotek. Udlånstallene på de grafer, der er afbilledet i artiklen, er baseret på min optælling af udlån i udlånsprotokollen for årene 1778-20. For årene efter 1820 har jeg måttet bygge på sekundære kilder (årsberetninger, historiske fremstillinger og statistikker)

Før åbningen for publikum i 1793 var udlånet beskedent. Det steg fra 38 noterede lån i 1781 til 125 i 1787.

Det kongelige Biblioteks udlån siden åbningen for offentligheden (1793-1993)

Udlånstallene for Det kongelige Bibliotek er her søgt afbildet med ca. 10 års mellemrum. Som det ses har biblioteket i de seneste år oplevet sin største udlånsvækst nogen sinde.

Med Moldenhawers tiltræden begyndte udlånstallet på Det kongelige Bibliotek for alvor at vokse. Det passerede de 1.000 i 1792, og voksede uden tvivl kraftigt i årene efter åbningen i 1793, hvor udlånsprotokollerne desværre mangler. Moldenhawer nævner selv et næsten utroligt udlånstal for 1795 på "næsten 16.000". Udlånstallene var imidlertid svimlende sammenlignet med årene før åbningen. Året 1806 indeholdt 5.473 udlån. Man kan derfor med god ret kan påstå, at åbningen betød, at Det kongelige Bibliotek blev et virkeligt offentligt bibliotek.

Et fald i bibliotekets udlån i krigs- og kriseårene efter 1807 kan måske fortolkes som en del af en generel tilbagegang i den litterære aktivitet. Foreløbige resultater af en analyse af *Bibliotheca Danica* synes at vise et fald også i bogproduktionen kort efter år 1800. Bevægelserne i udlånstal og bogproduktion foregik dog ikke parallelt, idet antallet af publicerede titler faldt allerede fra 1801.

Derimod viser en sammenligning mellem bogproduktion og udlånstal Det kongelige Biblioteks forøgede betydning i det danske litterære liv efter åbningen i 1793. Mens bogproduktionen målt ved antallet af pligt-afle-

veringseksemplarer indleveret til Det kongelige Bibliotek med mindre svingninger lå fast fra 1790 til 1810, mangedobledes udlånstallene. Udlånstallet i 1806 var mere end 6 gange så stort som i 1790, og selv efter nedgangen i årtiets sidste år lå det stadig dobbelt så højt som før 1793.

Nøjagtig hvilken rolle Det kongelige Bibliotek spillede i datidens litterære liv ved man ikke, for der findes ikke kildemateriale til at belyse udlånet fra byens andre store biblioteker. Universitetsbiblioteket har ganske vist også bevarede udlånsprotokoller, men først fra 1854. Der er dog næppe tvivl om, at Det kongelige Bibliotek i de første år af det 19. århundrede var det største udlånsbibliotek i København. En sammenligning med andre byer viser, at man næppe kan forvente mere end 3-400 boglånere og måske lidt over 5.000 udlån årlig ialt i en residens- og universitetsby af Københavns størrelse. Heraf kom i alt fald 200 lånere på Det kongelige Bibliotek og udlånstallet for Det kongelige Bibliotek alene oversteg langt 5.000 i det største udlånsår, 1806.

Hvad udlånes i 1782 og 1810?

Når man i dag taler om udlån, forestiller man sig næsten udelukkende det udlånte materiale som trykte bøger. Således var det ikke i ældre tid. I den lille sluttede kreds af brugere, som bibliotekerne havde før det almindelige offentlige bibliotek fremkom omkring år 1800, var det ganske almindeligt, at man kunne låne alle slags materialer. I 1782 udgjorde håndskrifter og (i vidt omfang håndtegnede) kort således størstedelen af udlånet, men allerede i 1810 var næppe udlånt et eneste håndskrift.

Fordelingen af de udlånte bøger på sprog og alder var naturligvis noget anderledes i ældre tid end nu om dage. En undersøgelse af udlånet i 1988 giver mulighed for en sammenligning, der anskueliggøres på den graf, der ses side 109. Påfaldende er vel især den vældige overvægt som engelsk nu om dage har fået som videnskabernes sprog par excellence med 44% af alle udlånte bøger. Derimod var latin endnu i 1782 det vigtigste sprog med 31% over for tysk og dansk med hver knap 23%. I 1810 var latin erstattet af tysk som det vigtigste videnskabssprog. Latin var dog stadig på andenpladsen med godt 22%, medens dansk kun var lidt foran gruppen af andre sprog (først og fremmest fransk med mere end 10% af udlånet. Et eksempel på

latinens stærke stilling i 1782 er det, at Ralph Cudworth's store filosofiske syntese *Systema intellectuale* fra 1733, som biblioteket havde både i den engelske originaludgave og i en latinsk oversættelse, blev udlånt ikke på engelsk, men på latin, og det endda af en låner, Frederik Sneedorff (1760-92), der på sin store udenlandsrejse 10 år senere tilbragte lang tid i Storbritannien!

Tilsvarende ses store ændringer i det udlånte materiales alder. Det er påfaldende, at der i 1782 blev udlånt næsten lige så mange bøger, som var mere end 200 år gamle som nye bøger under 10 års alderen. Gennemsnitsalderen for udlånte bøger i 1782 var ikke mindre end 72 år! Dette havde ændret sig allerede i 1810, hvor de sidste 30 års bogproduktion udgjorde over to trediedele af udlånet. Overraskende nok skete der på det punkt tilsyneladende ikke nogen væsentlig ændring mellem de to stikprøver i 1810 og 1988!

Den mest udlånte bog var i 1810 var Peder Kofod Ancher: *En Dansk Lov-Historie fra Kong Harald Blaatands Tid til Kong Christian den Femtes* fra 1776. En lang række bøger optræder 2-3 gange. Det skyldes især, at der tilsyneladende kun blev udleveret 1 bind ad gangen af et bestemt værk, så låneren måtte først aflevere bind 1 af *Leben des Tristram Shendy* (sic!), inden han kunne få bind 2 af Laurence Sternes roman (som altså blev lånt på tysk!). I 1782 var udlånet af bøger så beskedent, at det ikke lader sig gøre at udpege nogen særlig populær bog.

Interessant er det, at der i 1782 var et betydeligt udlån af latinske klassikere til ikke-fagfolk fra hoffet. I 1810 havde fransk skønlitteratur erstattet den latinske.

Der syntes samtidig at være en tendens til at de historisk-topografiske interesser forskød sig fra Norden til den øvrige verden. Samtidig med en fordobling af udlånet i Udenlandske Afdelings afsnit med geografi og historie, svandt det tidligere meget betydelige udlån i svensk og norsk topografi og historie i 1810 betydeligt ind, hvilket dog kan skyldes enkelte særligt aktive lånere i 1782.

Lånere før og efter 1793

De nye betingelser for benyttelsen medførte en kraftig ændring i lånerskarens sammensætning. I 1782 fandt ialt 23 personer adgang til at låne på Det kongelige Bibliotek, medens der som nævnt var 200 forskellige lånere i

1810. De fleste af lånerne i 1782 var kendte personer som P.F. Suhm og Ove Malling eller Heinrich Otto von Scheel, der var i gang med sit store værk om Frederik IVs krigshistorie, og Christian Jochum Pontoppidan, som arbejdede på sine berømte kort over Skandinavien. I 1810 var langt størstedelen af lånerne ukendte studenter og almindelige borgere fra byen, selv om de kendte navne fra tiden - Grundtvig, Ørsted, Oehlenschläger naturligvis også optræder i protokollerne. I 1810 kom en stor del af lånerne fra universitetet, mens centraladministrationen og hoffet spillede en langt større rolle i 1782.

Helt ufatteligt store tal ...

Efter den midlertidige nedgang i årene under Englandskrigen kom der en langsom stigning, der i 1840'erne havde bragt udlånet op på ca. 3.500 årligt. Det var dog først i anden halvdel af århundredet, at udlånet for alvor voksede. Ved århundredets slutning havde det forlængst passeret de 10.000, uden at de fysiske rammer for biblioteket var blevet ændret væsentligt siden Moldenhawers dage. Det var derfor uden tvivl tiltrængt, da biblioteket i 1906 kunne indtage sin nye bygning, hvor de forbedrede rammer snart kunne aflæses i en ny fordobling af benyttelsen. Det må ikke mindst have været tilfældet for læsesalsbenyttelsens vedkommende, hvor tallet i alt fald fra sidste halvdel af det 19. århundrede var mere end dobbelt så stort som hjemlånet.

Helt ufatteligt store tal nåede man dog først under 2. Verdenskrig, især hvad angik læsesalsbenyttelsen, som på dette tidspunkt langt oversteg udlånet. Tallet for læsesalslån nærmede sig en kvart million, mens udlånstallet var over 40.000. For læsesalsbenyttelsen er tallet vistnok ikke siden overgået - det lader sig næppe heller gøre inden for de eksisterende fysiske rammer. Læsesalsbenyttelsen har i de senere år ligget mellem 50.000 og 100.000 bind pr. år. Hjemlånstallet har i derimod fortsat sin vækst uhæmmet af de bygningsmæssige rammers begrænsninger og passede i 1971 vistnok for første gang de 100.000, mens tallet for det sammenflettede Kongelige Bibliotek og Universitetsbibliotek i 1993 anslås at ville ligge på ca. 250.000.

I Det kongelige Biblioteks årbog *Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger*, der udkommer først i 1994, giver forfatteren en yderligere redegørelse for Det kongelige Bibliotek som offentligt bibliotek.